

Poučení z transformačního vývoje

Práce historika Philippa Thera (rozhovor s ním přinášíme na protější straně), vloni vyznamenaná cenou Lipského knižního veletrhu, **vybízí k zamyšlení nad dvěma otázkami nedávných dějin.** Zaprvé zpochybňuje studenoválečnické dělení Evropy na Západ a Východ. Zadruhé nadhazuje otázku, kam až časově lze v psaní soudobých dějin zajít. Je postsocialismus opravdu historií?

PAVEL KOLÁŘ
historik

Zájem profesora Philippa Thera (* 1967) o východní Evropu není pro (západní) Němce jeho generace zrovna obvyklý. Utvářely jej rodinné vazby i zvědavost na neznámé: „Východ“ v osmdesátých letech poskytoval vůni exotiky, guláš tam chutnal lépe než ten nemastný neslaný doma v Bavorsku. Kniha nazvaná *Nový pořádek na starém kontinentě. Příběh neoliberalní Evropy*, jejíž originál vyšel předloni na podzim a český překlad se objevil před několika týdny, se pokouší rehabilitovat východní Evropu tvářící v tvář západním předsudkům vůči nepořádným Polákům, vychytralým Čechům a líným Maďarům.

Víc než o předsudky však Therovi jde o výklad soudobé Evropy jako celku. Pád socialismu umožnil neoliberální hegemonii v globálním měřítku. Ther razí pojem „kotransformace“, jenž ozřejmuje, že postsocialistické reformy změnily celou Evropu, nejen Východ. Kritizuje naopak teleologický koncept „transformace“ vedený budovatelským heslem „dohnat a předejít“. Podobnost s komunismem byla i v tom, že šlo o revoluci shora, již řídili „vědecký učení“ vybavení odborníci. „Kotransformace“ je vždy pozitivní (kupříkladu stalinizaci východní Evropy za transformaci neoznačujeme), je předeem nalajnovanou běžeckou tratí, kde jisté země platí za premianty a jiné za opozdilce, nekulí repety na cestě do západního ráje.

Druhá vlna „kotransformace“ – spuštěná po přelomu tisíciletí – se už týkala celé Evropy. Jednotlivým prvkem byla demontáž poválečného sociálního státu. Ther hledá příčiny platné pro celý kontinent, snaží se uchopit dějinnou epochu bez okcidentalisticky pokřiveného pohledu, jenž Východ snižuje na pouhý přírvek.

Pan IKEA vždy ví, jak na to

Pojem neoliberalismu definuje Ther jako doktrínu založenou na deregulaci, liberalizaci a privatizaci. Ideologický polotovar z kuchyně ekonomů Hayeka a Friedmana byl přiveden k životu v Reaganismu-thatcherismu. Nešlo o nějakou ucelenou ideologii, nýbrž spíše o „diskusní pole“, jež neustále podléhalo korekturám. I přes určitou zmatečnost, a snad i díky ní, se neoliberalismus úspěšně prosazoval.

Kořeny kotransformace hledá Ther v osmdesátých letech. Odmítá koncept totalitarismu, který východní Evropu pohodlně traktoval coby uzavřený „blok“. Už před rokem 1989 existovaly čilé styky se Západem. Nejpevnějším „sblíživacím“ tmelem byla hospodářská integrace, hlavně pronikání západních firem na Východ: příkladem je Raiffeisenbank v Maďarsku nebo IKEA v Polsku a NDR (zde byli využíváni vězňové v systému nucené práce, jež koordinovala Stasi: koncern řídící se heslem „levněji to nejde“ už tenkrát věděl, jak na to).

Že železná opona Západu svým způsobem vyhovovala, dokládá i to, že Schmidtova spolková vláda odmítala polskou „Solidarititu“ a naopak tučnými půjčkami betonovala zkosnatělé komunistické režimy. Osmdesátá léta byla dobou hospodářského i ideologického sblížování. Pozdější nacionalisté se rekrutovali spíš z technokratů než ze zakuklených stalinistů. Souřadností neoliberální ekonomie a autoritářské politiky (u nás ztělesňované Štrougalovy-

Vystřízlivění. Září 2010, ulice Varšavy. Obrazovka s veřejným dluhem Polska. Suma se na ploše měnila průběžně – v tu dobu se Polsko dluh zvyšoval každou minutu o 100 000 zlotých (přibližně 619 500 korun). Počítadlo v centru metropole spustil bývalý ministr financí a „otec“ ekonomických reforem ze začátku 90. let Leszek Balcerowicz. FOTO ARCHIV ČTK

mi „prognostiky“) se šikuje v této době. Ostatně posun k neoliberalismu byl v osmdesátých letech víceméně celosvětový. Tengova Čína, Polsko a Maďarsko se otvírají trhu. Režimní ekonomové jako Jegor Gajdar, Václav Klaus a Leszek Balcerowicz (tomu rodná strana umožnila studium v USA), se odvraceli od socialistických k tržním koncepcím. Nešlo již o selhání „komunismu“, nýbrž o kolaps socialistických vizí jako takových. Někdejší opozice sice po převratu hájila „třetí cestu“, rychle ale tvářící v tvář hospodářskému propadu obrátila. Tento „úspěch“ delegitimoval i sociální stát na Západě. Revoluce roku 1989 rozkolísala tradiční pravolevé schéma, čehož využili tržní fundamentalisté vydávající se za neideologické experty.

Tuneláři, pionýři kapitalismu

Magickou formulí byla privatizace. Ther plasticky líčí slavnou českou cestu: banky místo splátek obdržely podíly ve firmách, takže stát byl opět – byť nepřímo – podnikatelem. To mělo kladné sociální důsledky, neboť podniky se nejprve nerušily. Když ovšem přestaly vydělat, ocitly se banky na pokraji krachu. K tomu přišlo tunelování. Česká cesta stvořila „piráty z Prahy“, nicméně brzdila nezaměstnanost. Východoevropské tuneláři tak byli pionýry kapitalismu, Marxovými „lokomotivami dějin“. Otázkou bylo, kdy bude tento prvobytně rabovací kapitalismus nahrazen kultivovanější verzí.

Privatizačním kouzelníkům se úspěšně podařilo z debaty vytlačit sociální dopady, pozornost se naopak přeměrovala na „růst“ coby první příkazání deregulačního katechismu. *The Economist*, tento „ústřední tiskový orgán“ neoliberalismu, zavedl systém rankingů, za nimiž východní reformátoři uhaněli jak lační ohaři za kostí, nevaživě vrčíce jeden na druhého. To nebyl dobrý základ pro budoucí evropskou solidaritu. Ve stavu národů vlkem mohly pak západní elity snadněji uskutečňovat své experimenty, a Klaus s Balcerowiczem se předháněli, kdo nažene víc investic, kdo vytvoří lepší „klima“. Východoevropské reformátoři tak byli spíš jen ideologickými štukatéry na stavbě, kterou budovaly jiné historické síly.

Nová byznys-elita se líhne převážně z městského lumpenproletariátu: kapitalismus „zdola“ budují taxikáři, automechanici a čišníci, kteří jsou pro darwi-

nowský „přirozený výběr“ vybaveni lépe než lékaři a učitelé. Ther podává pěkný obraz „dvourychlostního Polska“: zatímco zchudlý rolník se drkotá ve fiátku řečeném „maluch“, novopečený byznysmen uhaní v německém (byť ojetém) bouráku. Chudoba přitom měla různou tvář. Ve střední Evropě měli důchodci aspoň základní zabezpečení a nemuseli se přehrabovat v kontejnerech jako ruští penzisté.

Kořeny kotransformace hledá Ther v osmdesátých letech.

Odmítá koncept totalitarismu, který východní Evropu pohodlně traktoval coby uzavřený „blok“.

”

V druhé „kotransformaci“ po roce 2000 se těžiště přesunulo od privatizace k daním. „Rovná“ daň se stala novým fetišem mezinárodních dostihů. Její dopad byl různý. Slovensku a pobaltským zemím přinesla růst investic. V Rusku měla efekt opačný. Zatímco makroukazatele stoupaly, sociální dopad na určité vrstvy byl katastrofální. Růstové křivky se staly magickými obrázky, cenou za to byla ztráta samostatné národohospodářské politiky. Vyděračské nadnárodní korporace si pohrávaly s vládami snadněji než na Západě.

Každý máme půlku kuřete

Že sociální otázku „transformace“ nevyřešila, ukázala krize roku 2008: na „tygřím“ Slovensku nezaměstnanost stoupla na 14 procent, u mladistvých dokonce na 34 procent. Slovensko je zářným příkladem průměrového šarlatánství statistik (když jeden snědl k obědu celé kuře a druhý nic, snědli oba v průměru půl kuřete). K „průměrné“ slovenské mzdě 600 euro nutno přičíst, že neexistuje celostátní kolektivní smlouva, takže firmy si dělají, co chtějí.

Krize z let 2008/2009 ukazuje, nakolik je pojem „transformace“ zavádějící, když navozuje představu, že po jejím „dokončení“ půjde vše jak na drátku. Bylo to těžké probuzení: Slovensko se v roce 2014 nacházelo na úrovni roku 2003,

Česko roku 2008. Německo se nám zase vzdaluje, po čtvrtstoletí utahování opasků je český plat jen čtvrtinou německého. Zamídrákovanosť postkomunistických společností ústící ve frustraci z uprchlické krize má i materiální kořeny. „Němce“ dohonila pouze malá část (postkomunisticky transformované) společnosti, a i tato střední vrstva svým ekonomickým a kulturním kapitálem nedosahuje západní úrovně.

Vliv postsocialistické transformace na západní Evropu dokumentuje Ther na německých reformách kancléře Gerharda Schrödera spuštěných v roce 2002. Schröder sice vyhrává s programem třetí cesty, avšak reálně zavádí neoliberální důchodovou reformu a „mobilizující“ systém sociální podpory. Za ním byl model nového člověka, podle něhož je každý svého štěstí strůjcem. Sociální zabezpečení bylo doprovázeno autoritářským dohledem drábovského typu: kdo se nenahánil, dostal černý puntík znamenající srážky. Utopické vize sociálních inženýrů neoliberalismu měly komické následky: manželé se dávali rozvést, aby nepřišli o podporu. Pak však nastoupil kontrolor ze sociálky, jakýsi neoliberalní mutant fendáka a estébáka, aby slídlí v koupelnách a šatnících, zda neobjeví nesprávný kartáček či prádlo. Tak se vybarvila vrchnostenská povaha neoliberalismu, jenž k prosazení svých vizí potřebuje represivní stát.

Rok 1989: promarněná příležitost

Therova kniha ukazuje, že současná krize evropského projektu – dnes hlavně rozkol v migrační otázce – má historické příčiny. Pramení v západní neúčasti na revolucích roku 1989 a jednostranném rozšíření Západu na zbytek kontinentu. Západoevropané sledovali pád komunismu pasivně před televizí. Nepanovalo tu nadšení jako ve Washingtonu, kde se Reagan, Bush a jejich ideová dohazovači Friedman a Fukuyama opájeli triumfem svobody. Pro západní levičiči byl pád komunismu restauračním zlomem. Nabízená ruka z Východu nebyla vlastně nikdy přijata, takže ani tam evropské nadšení nevydrželo. Na hranicích, kde v roce 1989 vedly lidské řetězy, se dnes horuje za ostatné dráty. Po cit vzájemnosti je tatam.

Zklamání je celoevropské. Po krátké euforii přestal Západ brát malé, komunismem „zdeformované“ půjody vážně. Jejich lpění na suverenitě, pochopitelně po letech područí, nerozumí. Brzy po roce

1989 se „tam“ ožívají stereotypy vůči Východoevropanům. Vídeňští obchodníci mění nápisy ve výkladních skříních z „Češi vítějte“ na „Češi nekradte“. Západní politici šíří strach z levné práce a „sociální turistiky“, mluví o „zaplavování“ a „protržených hrázích“. Je ironií dějin, že východoevropské lidí dnes právě takhle častují imigranty z Blízkého východu. Nedělali však Sarkozy, Cameron a Stoiber před pár lety to samé co dnes Fico a Orbán?

Druhá transformační krize však přinesla i celoevropské vystřízlivění z neoliberálního deliria. Zase se volá po sociálních jistotách poté, co fiskální dogmatismus způsobil hospodářský pokles. Therova neoliberální odysea tak ukazuje vratkost „věčných“ modelů. Zároveň odhaluje limity dějepisného pojednání o přítomnosti: místy sklouzává do aktuálního komentáře a nutně tak vyslovuje i mylné předpovědi, například když z pohledu roku 2014 mluví o „konsolidaci polské demokracie“.

Historizace nedávné minulosti je nelehké řemeslo, zvláště když nesčetněkrát již zdiskreditovaní výtečníci postkomunistické transformace, ať naivní brídlivové nebo vykutálení manipulátoři, znovu vylézají ze svých brlohovitých „think tanků“ a s neutuchající drzostí vytrubují své rozmyšlenky. Historik nedávných dějin potřebuje vedle dobré metodické přípravy především jedno: pevné nervy.

Autor působí na Evropské univerzitě ve Florencii

Nový pořádek na starém kontinentě. Příběh neoliberální Evropy

Philipp Ther
V překladu Zuzany Schwarzové
vydalo Libri, Praha 2016, 360 stran,
doporučená cena 390 korun.

